

**Kluczowe zasady służące promocji
jakości w edukacji włączającej**
Zalecenia praktyczne

KLUCZOWE ZASADY SŁUŻĄCE PROMOCJI JAKOŚCI W EDUKACJI WŁĄCZAJĄCEJ

Zalecenia praktyczne

**Europejska Agencja Rozwoju Edukacji Uczniów ze
Specjalnymi Potrzebami**

Europejska Agencja Rozwoju Edukacji Uczniów ze Specjalnymi Potrzebami jest niezależną i samorządną organizacją wspieraną przez kraje członkowskie Agencji oraz instytucje europejskie (Komisję i Parlament Europejski).

Przedstawione w tym dokumencie opinie i poglądy poszczególnych osób nie zawsze pokrywają się z oficjalnym stanowiskiem Agencji, krajów członkowskich Agencji czy też Komisji Europejskiej. Komisja Europejska nie odpowiada za wykorzystanie w jakichkolwiek sposób informacji zawartych w tym dokumencie.

Dozwala się cytowanie fragmentów niniejszego dokumentu pod warunkiem umieszczenia dokładnego adresu bibliograficznego. Prosimy o umieszczenie następującej noty bibliograficznej: Europejska Agencja Rozwoju Edukacji Uczniów ze Specjalnymi Potrzebami (2011) *Kluczowe zasady służące promocji jakości w edukacji włączającej – Zalecenia praktyczne*, Odense, Denmark: Europejska Agencja Rozwoju Edukacji Uczniów ze Specjalnymi Potrzebami

Raport niniejszy dostępny jest w otwartym na zmiany formacie elektronicznym w tłumaczeniu na 21 języków; ma to na celu ułatwienie dostępu do zawartych w nim informacji. Wersje elektroniczne raportu można pobrać ze strony internetowej Agencji: www.european-agency.org

Niniejszy dokument przygotowali:

George Borg, członek Rady Przedstawicieli Agencji (Malta)

John Hunter, członek Rady Przedstawicieli Agencji (Wielka Brytania – Irlandia Północna)

Bryndis Sigurjónsdóttir, Koordynator Krajowy (Islandia)

Simona D'Alessio, pracownik Agencji

Redakcja: Verity Donnelly, pracownik Agencji

Ilustracja na obwolucie: Daniela Demeterová, Czechy

ISBN: 978-87-7110-311-3 (Wersja elektroniczna)

ISBN: 978-87-7110-290-1 (Wersja drukowana)

© **European Agency for Development in Special Needs Education 2011**

Sekretariat
Østre Stationsvej 33
DK-5000 Odense C Denmark
Tel: +45 64 41 00 20
secretariat@european-agency.org

Biuro w Brukseli
3 Avenue Palmerston
BE-1000 Brussels Belgium
Tel: +32 2 280 33 59
brussels.office@european-agency.org

www.european-agency.org

Education and Culture DG

Lifelong Learning Programme

Dokument powstał przy wsparciu Dyrekcji Generalnej do spraw Edukacji i Kultury przy Komisji Europejskiej: http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/index_en.htm

SPIS TREŚCI

PRZEDMOWA	5
1. WSTĘP.....	7
1.1 Zalecenia w kontekście innych regulacji	7
2. POSZERZANIE UCZESTNICTWA WSZYSTKICH UCZNIÓW W PROCESIE EDUKACJI	11
3. KLUCZOWE ZASADY PROMOWANIA EDUKACJI WŁĄCZAJACEJ W PRAKTYCE	17
3.1 Odpowiedź na głos uczniów.....	17
3.2 Aktywne współuczestnictwo uczniów	18
3.3 Pozytywne nastawienie nauczycieli	18
3.4 Umiejętności skutecznego nauczyciela.....	20
3.5 Rola wizji szkoły w kierowaniu placówką	21
3.6 Spójne świadczenia interdyscyplinarne.....	22
4. UWAGI KOŃCOWE.....	25
5. DALSZE INFORMACJE	26
5.1 Materiały źródłowe Agencji.....	26
5.2 Pozostałe źródła.....	27

PRZEDMOWA

Pierwszy raport z serii *Kluczowe zasady* oparty był na dokumentach Agencji opublikowanych do roku 2003. Kolejne sprawozdanie z działalności Agencji zawarte zostało w wydanym w 2009 roku dokumencie *Kluczowe zasady służące promocji jakości w edukacji włączającej – Zalecenia dla decydentów*. Obydwie publikacje stanowiły syntetyczne ujęcie najważniejszych rezultatów zrealizowanych przez Agencję projektów tematycznych, ukierunkowanych na wspieranie rozwoju edukacji włączającej.

W roku 2007 przedstawiciele Agencji uzgodnili, że tego typu całościowe zestawienie informacji powinno być prezentowane z regularną częstotliwością. Uznali też, że dokument taki powinien wykraczać poza obszar ogólnych, systemowych wytycznych dotyczących edukacji włączającej i artykułować kluczowe zasady praktyki pedagogicznej. W myśl tych sugestii niniejszy dokument, stanowiący podsumowanie działalności Agencji po roku 2003, przedstawia ogólny zestaw zasad dotyczących edukacji włączającej, wypracowanych w ramach poszczególnych projektów tematycznych realizowanych we wszystkich krajach członkowskich. Pełna lista omawianych publikacji zaprezentowana jest w rozdziale 5.

Zasadnicze, praktyczne przesłanie niniejszej publikacji wyływa ze wspomnianych *Zaleceń* – dokumentu wypracowanego przez osoby odpowiedzialne za systemowe rozwiązania w zakresie edukacji włączającej z myślą o innych osobach mających wpływ na rozstrzygnięcia w tej dziedzinie, a także o nauczycielach-praktykach. Mamy nadzieję, iż wraz z raportem opublikowanym w roku 2009, niniejszy dokument wspomże wysiłki podmiotów wytyczających strategię rozwoju systemów edukacji w Europie, zmierzające do pełniejszego uwzględnienia promocji edukacji włączającej.

Wyniki poszczególnych projektów badawczych zrealizowanych przez Agencję, które zostały wykorzystane przy tworzeniu zaprezentowanej w niniejszym raporcie listy kluczowych zasad dotyczących praktycznych aspektów edukacji włączającej, zostały przedstawione w specjalnym zestawieniu. Można je odnaleźć – wraz z pełną

---

informacją na temat niniejszego projektu – na stronie internetowej:
<http://www.european-agency.org/agency-projects/key-principles>

Cor Meijer

Dyrektor, Europejska Agencja Rozwoju Edukacji Uczniów ze
Specjalnymi Potrzebami

1. WSTĘP

Opublikowane w latach 2003 i 2009 raporty Agencji z serii *Kluczowe zasady* zawierały rekomendacje dotyczące tych aspektów polityki oświatowej, które w największym stopniu wpływają na włączenie wszystkich uczniów – niezależnie od rodzaju przejawianych przez nich specjalnych potrzeb edukacyjnych (SPE) – w szkolnictwo ogólnodostępne, oraz tych, na których opiera się zasada wysokiej jakościowo edukacji dostępnej dla wszystkich. Niniejszy dokument opiera się na danych zebranych w ramach prac Agencji począwszy od roku 2003. Przedstawia on pokrótce te zasady o kluczowym znaczeniu dla praktyki nauczania, które odgrywają zasadniczą rolę w zapewnieniu wysokiej jakości wspomagania uczniom z różnorodnymi potrzebami edukacyjnymi uczęszczającym do szkół ogólnodostępnych.

1.1 Zalecenia w kontekście innych regulacji

Częściowe omówienie kluczowych zasad edukacji włączającej przyjętych w Europie i na świecie znaleźć można pod adresem: <http://www.european-agency.org/agency-projects/key-principles/a-european-and-international-approach-to-inclusive-education>. Także w wielu ostatnio wydanych publikacjach podkreśla się, że szkoły powinny nauczyć się sposobów, które pozwolą im zapewnić lepszy proces kształcenia wszystkim uczniom ze danego rejonu; w kontekście tych opracowań powstała niniejsza praca.

W zgodzie z *Wytycznymi dotyczącymi włączającej polityki oświatowej* UNESCO (2009) coraz powszechniej uznaje się, że edukacja włączająca i jakość kształcenia są od siebie wzajemnie zależne; etos edukacji włączającej może bowiem w istotnym stopniu pomóc podnieść jakość kształcenia wszystkich uczniów. Podobnie też zaczyna się doceniać rolę edukacji włączającej w budowaniu społeczeństwa opartego w coraz większym stopniu na sprawiedliwości, równości i demokracji: społeczeństwa, w którym ceni się różnorodność. Rozwój w tym kierunku opiera się na takich zasadach, jak równość szans, unikanie dyskryminacji, powszechność dostępu do edukacji, a w szczególności – uwzględnianie potrzeb osób zagrożonych wykluczeniem społecznym i marginalizacją.

Rada Unii Europejskiej (2009) podkreśla, iż „[d]rogą kształcenia należy upowszechniać kompetencje międzykulturowe, wartości

demokratyczne oraz szacunek dla praw podstawowych i środowiska, a także zwalczać wszelkie formy dyskryminacji, a tym samym rozwijać u młodzieży umiejętność pozytywnego komunikowania się z rówieśnikami z różnych środowisk” (s. 3).

Na związek pomiędzy edukacją a społeczeństwem obywatelskim zwraca także uwagę dokument *Konkluzje Rady z dnia 11 maja 2010 r. w sprawie społecznego wymiaru kształcenia i szkolenia* (2010), w którym podkreśla się, iż systemy edukacji w UE powinny zapewniać równy dostęp do kształcenia oraz jego wysoką jakość, a także opierać się na przekonaniu, że poprawa wyników kształcenia i kluczowych kompetencji wszystkich uczniów ma znaczenie nie tylko dla wzrostu ekonomicznego i konkurencyjności gospodarki, lecz także dla walki z ubóstwem i większej spójności społecznej.

Definiując równy dostęp Komisja Europejska (2006) stwierdza, że należy go rozumieć jako „stopień, w jakim kształcenie i szkolenie mogą zostać wykorzystane przez jednostki pod względem możliwości, dostępu, sposobu traktowania i wyników” (s. 2). OECD (2007) wskazuje na powiązania pomiędzy równym dostępem i sprawiedliwym traktowaniem by stwierdzić, że uwarunkowania indywidualne i społeczne nie powinny stanowić przeszkody na drodze do rozwinięcia potencjału jednostki w procesie edukacji.

Konwencja praw osób niepełnosprawnych ONZ (2006) (UNCRPD), a w szczególności artykuł 24 dotyczący edukacji, także nawołuje do wprowadzania edukacji włączającej; *Konwencję*, wraz z protokołem opcjonalnym, ratyfikowało już wiele krajów członkowskich Agencji oraz Unia Europejska (patrz: <http://www.un.org/disabilities/latest.asp?id=169>). *Strategia UE w sprawie niepełnosprawności 2010–2020* ma za zadanie dostosować politykę UE do wymagań *Konwencji*.

Światowy raport o niepełnosprawności (2011) podkreśla znaczenie odpowiedniego kształcenia nauczycieli szkół ogólnodostępnych, od którego zależy, czy będą oni z przekonaniem i w sposób kompetentny uczyć dzieci z różnorodnymi potrzebami edukacyjnymi. Raport zauważa także, iż programy kształcenia nauczycieli powinny obejmować kształtowanie postaw i wartości, a nie jedynie nabywanie wiedzy i umiejętności.

W krajach członkowskich Agencji toczą się żywe dyskusje na temat edukacji włączającej; choć stosuje się bardzo różne rozwiązania w

odpowiedzi na zróżnicowane potrzeby uczniów, w szczególności tych, którzy potrzebują dodatkowego wsparcia z powodu specjalnych potrzeb edukacyjnych i niepełnosprawności, to jednak istnieją pewne cechy wspólne, łączące różne metodologie ukierunkowane na poprawę wyników kształcenia wszystkich uczniów. W następnym rozdziale przedstawione są założenia, na podstawie których opracowano zaprezentowany w Rozdziale 3 zestaw zasad opartych na wynikach prac Agencji.

2. POSZERZANIE UCZESTNICTWA WSZYSTKICH UCZNIÓW W PROCESIE EDUKACJI

W dokumencie *Kluczowe zasady służące promocji jakości w edukacji włączającej* (2009), za naczelną zasadę leżącą u podłoża systemu edukacji uznano rozszerzenie zakresu uczestnictwa w owym systemie uczniów o różnorodnych potrzebach edukacyjnych, służące zwiększeniu szans edukacyjnych każdego z nich. Szczególną uwagę zwrócono na następujące, ściśle ze sobą powiązane, kwestie wynikające z tej zasady:

- kształcenie i szkolenia dotyczące edukacji włączającej, zaadresowane do wszystkich nauczycieli;
- kultura organizacyjna oraz etos promujący edukację włączającą;
- struktury wsparcia ukierunkowane na wspomaganie edukacji włączającej;
- zasoby dydaktyczne promujące edukację włączającą i dostosowane do realnych potrzeb;
- prowadzona przez państwo polityka oświatowa promująca edukację włączającą;
- ustawodawstwo wspierające edukację włączającą.

Kwestie te stanowią podstawę najważniejszych postulatów praktycznych wypracowanych w ramach poszczególnych projektów Agencji, przedstawionych w niniejszej publikacji. Zostaną więc one omówione bardziej szczegółowo.

Jak wspomniano we wstępie, edukacja włączająca rozumiana jest obecnie jako zagadnienie związane z problematyką praw człowieka, dotyczące większej liczby osób, aniżeli tylko uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Według raportu Agencji z 2011r., zatytułowanego *Participation in Inclusive Education – A Framework for Developing Indicators (Uczestnictwo w edukacji włączającej – ramy dla opracowania wskaźników)*, wielu uczniów – pomimo obecności na lekcjach – nie jest de facto zaangażowanych w proces kształcenia i opuszcza szkołę uzyskując niewiele pozytywnych rezultatów tegoż procesu. Czynne zaangażowanie we wszystkie aspekty życia szkoły ma zasadnicze znaczenie dla kontynuowania nauki przez wszystkich uczniów i wykorzystywania przez nich w

możliwie najlepszy sposób zdobytej przez siebie wiedzy w codziennym życiu, w pracy, czy też w szeroko rozumianej sferze publicznej.

W odniesieniu do przedwczesnego opuszczania szkoły powszechnej przez uczniów, Rada Unii Europejskiej stwierdza (2011): „Do narzędzi polityki oświatowej, dzięki którym mogą dokonać się zmiany, należą m.in.: lepsza edukacja przedszkolna, stale aktualizowane programy nauczania, poprawa systemu kształcenia nauczycieli, innowacyjne metody nauczania, zindywidualizowane formy wsparcia – w szczególności skierowane do grup zagrożonych wykluczeniem, w tym środowisk emigrantów i Romów – oraz ściślejsza współpraca z rodzinami i wspólnotami lokalnymi” (str. 2). Poprzez budowanie efektywnych relacji partnerskich szkoły zyskują szersze możliwości wywierania pozytywnego wpływu na pozaszkolne uwarunkowania procesu kształcenia, a tym samym – konsolidowania wsparcia dla uczniów i ich rodzin.

W opublikowanych ostatnio dokumentach Agencji *Jak wprowadzić w życie nauczanie włączające* (2009) oraz *Kształcenie nauczycieli przygotowujące do edukacji włączającej w Europie* (2011) zwraca się uwagę na to, że nauczyciele potrzebują czasu na refleksję nad własnym zaangażowaniem zawodowym. Ponadto tak nauczyciele, jak i uczniowie, powinni wykształcić w sobie pozytywne nastawienie, które pozwoli im interpretować pojawiające się wyzwania i własne błędy jako szanse na nauczenie się czegoś nowego. W każdej sytuacji różnorodność należy uznawać za szczególną wartość, zaś poszczególne różnice – za impulsy mogące służyć nabywaniu nowych umiejętności. Wydaje się też oczywiste, iż zarówno kierunkowe studia pedagogiczne, jak i systemy kształcenia ustawicznego, adresowane do czynnych zawodowo nauczycieli, mogą odegrać istotną rolę w procesie kształtowania pozytywnych postaw wśród nauczycieli, a także poszerzania zasobu ich wiedzy i umiejętności.

Publikacja *System oceniania w placówkach włączających* (2007) uwydatnia istotną rolę, jaką w promowaniu idei edukacji włączającej odgrywa kierownictwo szkoły. O ile nauczyciele pełnią funkcję liderów, którzy mogą wpływać na proces nauczania i uczenia się w środowisku klasowym, o tyle nie są oni w stanie zagwarantować skutecznego wdrożenia praktyk włączających, jeśli kierownictwo szkoły nie wesprze ich pracy oraz nie stworzy im możliwości rozwoju

zawodowego. Osoby kierujące placówkami szkolnymi powinny stworzyć odpowiednie warunki dla wdrażania edukacji włączającej poprzez budowanie bliskich relacji z pracownikami szkoły, jak również dzięki zaangażowaniu na rzecz kooperacji, pracy zespołowej oraz poszukiwania nowych rozwiązań.

Zgodnie z etosem edukacji włączającej uczniowie mogą liczyć na to, że ich opinie zostaną wysłuchane, a ich aktywne zaangażowanie w proces nauczania oraz oceniania dokonywanych przez siebie postępów spotka się z akceptacją, jak zostało to opisane w dokumencie *Głos młodych: wychodząc naprzeciw różnorodności w edukacji* (2008). *Światowy raport o niepełnosprawności* (2011) podkreśla również, że należy zawsze wysłuchać głosów uczniów niepełnosprawnych. Aby mogło się to dokonać, trzeba zapewnić uczniom właściwy dostęp do informacji (np. poprzez zastosowanie odpowiednich metod komunikacji), a następnie wspomóc ich przy przetwarzaniu owych informacji, konstruowaniu argumentów i artykułowaniu opinii w zrozumiały sposób.

Raport Agencji *Ocenianie w placówkach włączających* (2007) sugeruje, że nauczyciele w coraz większej mierze pełnią rolę przewodników i mentorów w procesie kształcenia. Ocenianie staje się niezbywalną częścią tego procesu, który pozwala uczniom zwrócić uwagę na własne preferencje, zainteresowania oraz przeszkody, jakie napotykają ucząc się. Publikacje Agencji: *Edukacja specjalna w Europie* (2003) oraz *Wielokulturowość a edukacja uczniów ze specjalnymi potrzebami* (2009) podkreślają dodatkowo znaczenie indywidualnego podejścia do każdego ucznia, a raport *ICTs in Education for people with disabilities (ICT w edukacji osób niepełnosprawnych)* (2011) (opublikowany wspólnie z UNESCO IITE) kładzie nacisk na to, że technologie informacyjne i komunikacyjne mogą stanowić narzędzie silnego wsparcia zindywidualizowanych metod nauczania.

Kluczowym partnerem w rozwijaniu edukacji włączającej mogą być placówki specjalne. Przyjmując na siebie rolę doradczą i konsultacyjną, są one w stanie przyczynić się do wymiany wiedzy i doświadczeń poprzez sieci kontaktów i dialog z innymi podmiotami, a tym samym wzmocnić potencjał wszystkich szkół w zakresie zaspokajania potrzeb uczniów z różnorodnymi potrzebami. Wydawnictwo: *Edukacja Specjalna w Europie – publikacja*

tematyczna (2003) wskazuje, że tego rodzaju rozwiązanie podniesie poziom wsparcia udzielanego wszystkim uczniom.

Uczniowie oraz te rodziny, którym potrzebne jest dodatkowe wsparcie, powinni otrzymać spójny plan zapewniający im odpowiednie, dostępne finansowo i dopasowane do ich sytuacji świadczenia zaspokajające ich potrzeby oraz warunkujące uzyskanie dobrych wyników długoterminowych. Jak stwierdzono w raporcie *Wczesna interwencja – postępy i rozwój w dziedzinie: 2005–2010* (2010), szkoły oraz inne, wywodzące się z różnych sektorów, instytucje wspomagające rozwój dziecka powinny ścisłe ze sobą współpracować aby skutecznie zaspokoić potrzeby dziecka i jego rodziny na poziomie lokalnym. Inwestycje we wczesną interwencję i wspomaganie rozwoju wszystkich dzieci od najwcześniejszych lat życia należy postrzegać w perspektywie długoterminowej, gdyż pozwalają one obniżyć koszty świadczeń, jakich dzieci z grup ryzyka mogą wymagać na późniejszych etapach życia. Raport *ICTs in Education for people with disabilities (ICT w edukacji osób niepełnosprawnych)* 2011 podkreśla znaczenie zaangażowania rodzin uczniów w proces opracowywania narzędzi ICT i innych metod, które można następnie zastosować zarówno w placówce oświatowej, jak i w domu, tworząc spójny i jednolity system.

Publikacja *Jak wprowadzić w życie ocenianie włączające* (2009) opisuje przejście od modelu wielospecjalistycznego do interdyscyplinarnego, w ramach którego następuje integracja wiedzy i perspektyw przyjmowanych w różnych dyscyplinach specjalistycznych. Pozwala to na holistyczne ujmowanie problemów i wypracowywanie bardziej elastycznych metod wsparcia. Takie podejście wymaga współpracy pomiędzy różnymi sektorami (m.in. ochrony zdrowia i opieki społecznej) na wszystkich poziomach.

Kładąc nacisk na zasadnicze znaczenie roli nauczyciela i kierownictwa szkoły, przedstawione w tym dokumencie *Kluczowe zasady* przyjmują perspektywę ucznia zakładając, że to dzieci i młodzież muszą znaleźć się w centrum działań zmierzających do ułatwienia im odnalezienia się w placówce (co obejmuje problematyka dostępności szkoły i możliwości uczestniczenia w zajęciach), umożliwienia im pełnego uczestnictwa w procesie kształcenia (a więc zagwarantowania wysokiej jakości nauczania) i dokonywania postępów (czyli osiągania znaczących wyników kształcenia poprzez zaangażowanie w proces nauczania). Taki

model, zgodny z *Wytycznymi UNESCO (2005)* spaja różne elementy pracy Agencji oraz uwypukla to, że sama obecność ucznia w placówce edukacyjnej nie jest wystarczającym osiągnięciem. Podczas wysłuchania, jakie miało miejsce w Parlamencie Europejskim w Brukseli w roku 2011, przedstawiciele młodzieży podkreślali, że uczniowie muszą być aktywnie zaangażowani w proces nauczania i oceniania dokonanych przez siebie postępów, a także uczestniczyć w podejmowaniu wszystkich decyzji, które mogą wpłynąć na ich przyszłość.

---

3. KLUCZOWE ZASADY PROMOWANIA EDUKACJI WŁĄCZAJACEJ W PRAKTYCE

Prace Agencji skupiają się przede wszystkim na obowiązkowych etapach edukacji, niemniej jednak przedstawione w tym dokumencie zasady odnieść można do wszystkich sektorów i etapów procesu uczenia się przez całe życie, zarówno do edukacji formalnej, jak i nieformalnej. Przedstawione tu zasady skoncentrowane na uczniu mają zastosowanie do wszystkich uczniów – niepełnosprawnych i pełnosprawnych – ponieważ edukacja włączająca ma zapewnić im wszystkim odpowiedniej jakości kształcenie.

3.1 Odpowiedź na głos uczniów

Należy zawsze wśluchiwać się w głosy uczniów oraz ich rodzin i opiekunów, w szczególności podczas podejmowania decyzji, które wpłyną na ich dalsze życie.

Uczniom należy zapewnić dostęp do ważnych informacji podanych w sposób dla nich przystępny, aby umożliwić im pełne uczestnictwo we wszystkich dyskusjach oraz przy podejmowaniu decyzji dotyczących przebiegu ich kształcenia i planów na przyszłość.

Uczniom należy zapewnić prawo głosu podczas podejmowania decyzji, które ich dotyczą; a więc:

- w trakcie oceniania – należy im dać możliwość wyboru sposobu wykazania się wiedzą, zrozumieniem tematu, umiejętnościami, a także pozwolić na udział w dyskusji na temat otrzymanej oceny i sposobu wykorzystania płynących z niej informacji w dalszym toku nauki;
- w procesie nauczania – należy uczniom zapewnić różne metody dostępu do informacji, zrozumienia ich użyteczności oraz możliwości wyrażenia własnego zdania;
- w trakcie planowania toku nauki należy uwzględniać indywidualne uwarunkowania danego ucznia;
- sposób udzielania wsparcia potrzebnego do pokonania barier edukacyjnych nie powinien stygmatyzować uczniów ani izolować ich od rówieśników;

- program nauczania powinien umożliwić uczniom wykazanie się własnymi umiejętnościami w sensowny sposób dobrany do indywidualnych możliwości;
- w procesie ewaluacji wyników kształcenia należy uwzględniać postępy w nauce oraz dobro ucznia.

3.2 Aktywne współuczestnictwo uczniów

Wszyscy uczniowie mają prawo do aktywnego uczestnictwa w życiu szkoły i swojej społeczności lokalnej.

Wszyscy uczniowie powinni mieć poczucie przynależności do swojej klasy i szkoły; powinni też odczuwać, że ceni się wkład, jaki wnoszą do życia całej społeczności. Należy uzgadniać z uczniami, jakich dodatkowych środków wspomagania potrzebują, by w pełni uczestniczyć w oferowanych przez szkołę zajęciach i innych formach aktywności.

Uczniowie powinni:

- mieć poczucie przynależności do swojej szkoły oraz czuć się w niej bezpiecznie;
- mieć możliwość współpracy z rówieśnikami i wspólnego uczenia się w elastycznych grupach rówieśniczych, aby nabyć umiejętności społeczne i komunikacyjne;
- widzieć, że ich osiągnięcia są zauważane i doceniane;
- w pełni uczestniczyć w zajęciach pozalekcyjnych oraz tych odbywających się poza terenem szkoły;
- przyjmować na siebie odpowiedzialność za własne postępy oraz odgrywać aktywną rolę w procesie kształcenia, stawiając sobie wysokie wymagania oraz wypracowując coraz większą samodzielność w uczeniu się;
- rozumieć swoje zobowiązania wobec innych osób w szkole i lokalnej społeczności.

3.3 Pozytywne nastawienie nauczycieli

Wszyscy nauczyciele powinni wykazywać się pozytywnym nastawieniem wobec każdego z uczniów oraz chęcią współpracy z kolegami.

Wszyscy nauczyciele powinni postrzegać różnorodność jako zaletę i dodatkowy bodziec do pogłębiania wiedzy. Tak na początkowym etapie kształcenia, jak i w trakcie późniejszych szkoleń, nauczyciele powinni nabywać doświadczenia, które ukształtuje ich pozytywne nastawienie do różnorodności oraz odpowiedni system wartości, a także zachęcą ich do refleksji i poszukiwania innowacyjnych rozwiązań w obliczu wyzwań stwarzanych przez zróżnicowane grupy uczniów. Nauczyciele powinni być w szczególności otwarci na pomoc kolegów specjalizujących się w innych dziedzinach wiedzy, a także współpracować ze sobą, odchodząc od modelu pracy indywidualnej na rzecz pracy zespołowej.

Nauczyciele powinni:

- czuć się odpowiedzialni za wszystkich uczniów, okazywać zrozumienie podstawowych potrzeb wspólnych wszystkim dzieciom, takich jak poczucie bezpieczeństwa, poczucie przynależności, zadowolenie z czasu spędzanego w szkole i dokonywania znaczących postępów w nauce;
- doceniać różne cele nauczania i wykazywać się determinacją w ich osiągnięciu (m.in. dążenia do równowagi emocjonalnej i dobrego samopoczucia i nabywania umiejętności społecznych) oraz oczekiwać znaczących postępów w przypadku każdego ucznia;
- rozpoznawać sytuacje, gdy uczeń potrzebuje pomocy, i organizować ją w sposób dyskretny w porozumieniu z uczniem, bez odwoływania się do potencjalnie szkodliwych kategorizacji;
- posiadać wiedzę na temat różnych metod wspomagania (w tym ICT) oraz umiejętności, które pozwolą je skutecznie zastosować w klasie;
- mieć pozytywne nastawienie do innowacji oraz być przygotowanym do kontynuowania rozwoju osobistego i zawodowego;
- współpracować z kolegami i wspierać ich w analizowaniu własnych działań oraz budować „zespołową” wiedzę i umiejętności, aby jak najlepiej pomagać uczniom (np. w opracowaniu indywidualnych form wsparcia, strategii postępowania w klasie czy planów przejścia pomiędzy różnymi etapami edukacji);

- skutecznie porozumiewać się z uczniami, rodzicami i kolegami z różnych ośrodków, a także poszerzać zakres pracy zespołowej dla dobra wszystkich uczniów.

3.4 Umiejętności skutecznego nauczyciela

Wszyscy nauczyciele powinni rozwijać swoje umiejętności tak, by móc wyjść naprzeciw zróżnicowanym potrzebom każdego ucznia.

Na każdym etapie kształcenia – zarówno początkowym, jak i późniejszych – nauczyciele powinni nabywać umiejętności, wiedzę, i zrozumienie, które pozwolą im skutecznie radzić sobie z szerokim wachlarzem potrzeb uczniów. Nauczyciele powinni wypracować różne metody oceniania i nauczania, które można w sposób elastyczny stosować w klasie po to, by zlikwidować bariery na drodze do uczenia się, współuczestnictwa i czynienia postępów. Powinni też dobrze rozumieć cel zastosowania poszczególnych metod, rozpoznawać różne czynniki wpływające na przebieg nauczania, dostrzegać, gdzie mogą pojawiać się przeszkody, a także poddawać swoje doświadczenia krytycznej refleksji.

Nauczyciele powinni:

- oceniać uczniów przy pomocy szerokiego wachlarza metod, aby w różny sposób uświadamiać podopiecznym, co już wiedzą, rozumieją i potrafią wykonać;
- posługiwać się informacją zwrotną, aby ustalić, jakie przeszkody stoją na drodze procesu kształcenia i pokonywać je (np. przeszkody architektoniczne, organizacyjne, niekorzystne postawy), a także wraz z uczniami planować dalszy przebieg kształcenia w sposób dla nich dostępny, spójny i przydatny w życiu;
- zapewnić różne możliwości uczenia się wszystkim uczniom zgodnie z teorią inteligencji wielorakich;
- posługiwać się zróżnicowanymi metodami nauczania, tworząc elastyczne grupy uczniów i biorąc pod uwagę preferencje uczniów;
- opracowywać programy nauczania, które stwarzają wszystkim uczniom możliwość spójnego rozwijania umiejętności podstawowych i interdyscyplinarnych oraz umożliwiają im zaangażowanie w sprawy dla nich ważne;

-
-
- wspólnie z kolegami opracowywać indywidualne plany nauczania zapewniające spójne stosowanie odpowiednich środków wsparcia, pomocy i ułatwień wychodzących na przeciw potrzebom wszystkich uczniów.

3.5 Rola wizji szkoły w kierowaniu placówką

Kierownictwo szkół powinno cenić różnicowanie wśród kadry pedagogicznej i w gronie uczniów, zachęcać do pracy zespołowej i wspierać rozwiązania innowacyjne.

Skuteczne nauczanie włączające wymaga, by dyrektorzy i liderzy zespołów na każdym poziomie kierowali się odpowiednią wizją szkoły, realizując wartości, na których opiera się edukacja włączająca, budując etos i wzmacniając środowisko kształcenia sprzyjające wysokiej jakości edukacji. W każdym aspekcie funkcjonowania szkoły powinny przejawiać się wartości podstawowe dla edukacji włączającej: w stosowanych procedurach, planach rozwoju, a także we wzajemnie życzliwych relacjach oraz sposobie pracy całego kierownictwa szkoły, kadry pedagogicznej i uczniów.

Kadra kierownicza szkół powinna:

- budować w szkole etos i kulturę uczenia się, wplatając swoją wizję, wartości i przekonania, na których opiera się edukacja włączająca, we wszystkie aspekty życia placówki;
- zapewnić, by edukacja włączająca i dobro ucznia były stałym punktem odniesienia dla wszystkich procedur oraz znajdowały wyraz we wszystkich podejmowanych działaniach;
- organizować pracę szkoły w taki sposób, by unikać kategoryzowania uczniów, np. organizując pracę uczniów w ramach elastycznych, mieszanych zespołów, w których dzieci wykonują różne zadania;
- aktywnie wspierać taki sposób reagowania na różnice, który włącza uczniów w różne działania, stale poszerzając możliwości dostępne na co dzień w środowisku kształcenia;
- zachęcać kadrę do rozwijania własnych umiejętności i kompetencji w zakresie zaspokajania zróżnicowanych potrzeb uczniów poprzez stosowanie różnych metod kształcenia oraz stwarzać warunki dla takiego rozwoju i dzielenia się wiedzą z całą społecznością szkolną;

- wspierać kadrę w krytycznej refleksji nad stosowanymi metodami pracy, zachęcając do przyjęcia postawy samodzielnych jednostek uczących się przez całe życie;
- efektywnie zarządzać zasobami szkoły i zapewnić, by odpowiadały one różnicowaniu społeczności uczniowskiej w szkole;
- kreatywnie wykorzystywać Źródła finansowania starając się zapewnić dostępność architektoniczną budynków oraz odpowiednie Źródła wsparcia (w tym odpowiedni sprzęt/ICT) wszystkim uczniom;
- rozwijać skuteczne metody monitorowania, auto-ewaluacji i ewaluacji skoncentrowanej na uczniu, uwzględniające osiągnięcia wszystkich uczniów, wyniki w nauce i szeroko rozumiane osiągnięcia;
- wykorzystywać wyniki monitorowania i ewaluacji w planowaniu i ustalaniu strategii rozwoju służącej poszerzaniu możliwości najlepszego wspierania postępów dokonywanych przez wszystkich uczniów w szkole;
- zapewnić skuteczne wsparcie Źródła środowiskowe całej kadrze, podejmować starania mające załagodzić wpływ nacisków zewnętrznych poprzez wypracowanie jasnego uzasadnienia stosowanych w szkole metod działania;
- zarządzać kadrą specjalistów oraz wewnętrznymi i zewnętrznymi sieciami współpracy tak, by wyrabiać poczucie wspólnej odpowiedzialności za szkołę oraz potrzebę współpracy ukierunkowanej na poprawę dostępności programów kształcenia dla wszystkich uczniów;
- skutecznie komunikować się ze społecznością lokalną, interdyscyplinarnymi zespołami wspomagającymi oraz ośrodkami specjalistycznymi, aby zapewnić holistyczne i spójne podejście do wszystkich uczniów i ich rodzin, uznając wagę zaspokojenia szeroko rozumianych potrzeb ucznia w procesie kształcenia.

3.6 Spójne świadczenia interdyscyplinarne

Każda szkoła powinna mieć zapewnione wsparcie w postaci interdyscyplinarnych świadczeń realizowanych na poziomie lokalnym.

Dzieci i młodzież - aby cieszyć się sukcesami w szkole – potrzebują, aby w pierwszej kolejności zaspokojone zostały ich podstawowe potrzeby zdrowotne, społeczne i emocjonalne. Może to wymagać wsparcia całych rodzin i społeczności lokalnych przy zaangażowaniu i współpracy służby zdrowia oraz opieki społecznej; tylko w ten sposób można bowiem zapewnić podejście holistyczne do problemu.

Ośrodki oferujące świadczenia interdyscyplinarne powinny:

- wykazywać się umiejętnością dobrej współpracy i skutecznej komunikacji w ramach swojego sektora oraz we współpracy z innymi sektorami, a także w relacjach ze szkołami na swoim terenie; powinny też ułatwiać dzielenie się informacjami oraz udzielanie odpowiedniego, szybkiego wsparcia w odpowiedzi na pojawiające się dodatkowe trudności (takie jak potrzeba terapii i leczenia, wspomaganie zdrowia umysłowego, itp.);
- ściśle współpracować z rodzicami i uczniami dążąc do wzmocnienia więzi pomiędzy rodziną, szkołą i zespołem interdyscyplinarnym;
- współpracować ze szkołami aby zaangażować wszystkich zainteresowanych, w tym lokalne szkoły specjalne, w swoją sieć wsparcia oraz poszukiwać innowacyjnych rozwiązań w zakresie dzielenia się wiedzą.

4. UWAGI KOŃCOWE

Opierając się na wynikach wcześniejszych prac Agencji, a w szczególności *Kluczowych zasadach* przedstawionych w *Zaleceniach* z roku 2009, niniejszy dokument przedstawia problematykę istotną dla promowania edukacji włączającej w praktyce.

W uznaniu znaczenia roli nauczyciela Komisja Wspólnot Europejskich (2006) stwierdziła, co następuje: „Najważniejszymi czynnikami dla osiągnięcia skuteczności i równego dostępu są: jakość pracy, doświadczenie i motywacja nauczycieli oraz rodzaje stosowanych przez nich metod pedagogicznych. Przy współpracy z rodzicami i służbami dbającymi o dobro dziecka, nauczyciele mogą odgrywać kluczową rolę w zapewnianiu aktywnego współuczestnictwa osób najmniej uprzywilejowanych” (str. 7).

Dyrektor Agencji, Cor Meijer, wypowiedział się następująco podczas ogłoszenia *Światowego raportu o niepełnosprawności* (czerwiec 2011): „O edukacji włączającej możemy dyskutować na różnych płaszczyznach: pojęciowej, polityki oświatowej, normatywnej lub badawczej, ale – koniec końców – to nauczyciel musi dać sobie radę w klasie, w której spotyka różne dzieci! To nauczyciel wprowadza w życie zasady edukacji włączającej”.

Przedstawione w tym dokumencie kluczowe zasady – wsparte zaleceniami dla decydentów z roku 2009 – mogą wspomóc nauczycieli i innych specjalistów – praktyków w opracowaniu bardziej włączających sposobów nauczania, a w rezultacie pozwolą zaspokoić bardziej zróżnicowany wachlarz potrzeb uczniów w ramach szkolnictwa ogólnodostępnego.

5. DALSZE INFORMACJE

Wszystkie informacje zawarte w tym dokumencie znaleźć można na stronie internetowej Agencji poświęconej *Kluczowym zasadom – w praktyce*: <http://www.european-agency.org/agency-projects/key-principles>

Zawiera ona:

- zestawienie danych z różnych projektów Agencji, na podstawie których opracowano wszystkie zalecenia przedstawione w Rozdziale 3;
- linki do wszystkich publikacji Agencji oraz innych dokumentów i materiałów przywołanych w tym dokumencie.

5.1 Materiały źródłowe Agencji

- *Special Education across Europe (Edukacja Specjalna w Europie)* (2003)
- *Edukacja specjalna w Europie – Publikacje tematyczne* (t.1, 2003 i t. 2, 2006)
- *Inclusive Education and Classroom Practice in Secondary Education (Edukacja włączająca i praktyka nauczania w szkolnictwie ponadpodstawowym)* (2005)
- *Young Views on Special Needs Education (Edukacja uczniów ze specjalnymi potrzebami z perspektywy młodzieży)* (2005)
- *Wczesna interwencja – wspomaganie rozwoju małego dziecka* (2005)
- *Individual Transition Plans (Indywidualne plany przejścia z systemu szkolnictwa do zatrudnienia)* (2006)
- *System oceniania w placówkach włączających* (2007 i 2009)
- *Głos młodych: wychodząc naprzeciw różnorodności w edukacji* (2008)
- *Deklaracja Lizbońska: Edukacja włączająca z punktu widzenia młodzieży* (2007)
- *Jak wprowadzić w życie ocenianie włączające* (2009); *Ocenianie wspierające proces uczenia się a uczniowie ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi* (2009); *Ocenianie włączające w*

---

praktyce (2009); *Rekomendacje cypryjskie dotyczące oceniania włączającego* (2009)

- *Opracowanie zestawu wskaźników – dla obszaru edukacji włączającej w Europie* (2009)
- *Wielokulturowość a edukacja uczniów ze specjalnymi potrzebami* (2009)
- *Wczesna interwencja – postępy i rozwój w dziedzinie:2005–2010* (2010)
- *Edukacja włączająca w działaniu – Ramy projektu i jego uzasadnienie* (2010)
- *Teacher Education for Inclusion – Literature Review (Kształcenie nauczycieli przygotowujące do edukacji włączającej – przegląd literatury przedmiotu)* (2010)
- *ICTs in education for people with disabilities (Narzędzia ICT w edukacji osób niepełnosprawnych)* (2011)
- *Kształcenie nauczycieli przygotowujące do edukacji włączającej* (2011)
- *Participation in Inclusive Education – A Framework for Developing Indicators (Uczestnictwo w edukacji włączającej – rami dla opracowania wskaźników)* (2011).

5.2 Pozostałe źródła

Commission of the European Communities (Komisja Wspólnot Europejskich) (2006) *Communication from the Commission to the Council and to the European Parliament. Efficiency and equity in European education and training systems.*(Komunikat Komisji do Rady i Parlamentu Europejskiego z dnia 8 września 2006 r. – *Skuteczność i równy dostęp do europejskich systemów kształcenia i szkolenia*) Brussels, 8.9.2006 COM(2006) 481 final http://ec.europa.eu/education/policies/2010/doc/comm481_en.pdf ; wersja polska: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0481:FIN:PL:PDF>

Commission of the European Communities (Komisja Wspólnot Europejskich) (2010) *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. European Disability Strategy 2010–2020: A Renewed Commitment to a Barrier-*

Free Europe. (Komunikat komisji do parlamentu europejskiego, rady, europejskiego komitetu ekonomiczno-społecznego i komitetu regionów. Europejska strategia w sprawie niepełnosprawności 2010-2020: Odnowione zobowiązanie do budowania Europy bez barier) Brussels, 15.11.2010 COM (2010) 636 final <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0636:FIN:EN:PDF>; wersja polska: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0636:FIN:PL:PDF>

Council of the European Union (Rada Unii Europejskiej) (2009) *Council Conclusions of 12 May 2009 on a Strategic Framework for European Cooperation in Education and Training („ET 2020”)* (Konkluzje Rady z dnia 12 maja 2009 r. w sprawie strategicznych ram europejskiej współpracy w dziedzinie kształcenia i szkolenia („ET 2020”)) (2009/C 119/02) <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2009:119:0002:0010:EN:PDF>

Council of the European Union (Rada Unii Europejskiej) (2010) *Council conclusions on the social dimension of education and training* 3013th Education, Youth and Culture Council meeting 11/05/2010 (Konkluzje Rady z dnia 11 maja 2010 r. w sprawie społecznego wymiaru kształcenia i szkolenia) http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/en/educ/114374.pdf

Council of the European Union (Rada Unii Europejskiej) (2011) *Council conclusions on the role of education and training in the implementation of the „Europe 2020” strategy* (2011/C 70/01) <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:070:0001:0003:EN:PDF>

Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (2007) *No more failures: Ten steps to equity in education, (Zapobieganie niepowodzeniom: dziesięć kroków ku równości w edukacji)* OECD, Paris

UNESCO (2005) *Guidelines for Inclusion: Ensuring Access to Education for All. (Wytyczne dotyczące edukacji włączającej: zapewnienie dostępu do edukacji dla wszystkich)* UNESCO, Paris

UNESCO (2009) *Policy Guidelines on Inclusion in Education (Wytyczne dotyczące włączającej polityki oświatowej)*. UNESCO, Paris http://unesdoc.unesco.org/Ulis/cgibin/ulis.pl?catno=177849&set=4A9F89E7_2_250&gp=1&ll=1

United Nations (Organizacja Narodów Zjednoczonych) (2006)
Convention on the Rights of Persons with Disabilities (Konwencja
praw osób niepełnosprawnych), New York: United Nations

World Health Organization (Światowa Organizacja Zdrowia) (2011)
World Report on Disability (Światowy raport o niepełnosprawności).
Geneva, Switzerland, WHO

PL

Pierwszy raport Agencji z serii *Kluczowe zasady* powstał w oparciu o publikacje Agencji, które ukazały się do roku 2003. Kolejny przegląd prac ukazał się w roku 2009 w formie dokumentu *Kluczowe zasady służące promocji jakości w edukacji włączającej – Zalecenia dla decydentów*.

Obie publikacje stanowią syntetyczne ujęcie najważniejszych wniosków wynikających z projektów tematycznych Agencji, których celem jest popieranie rozwoju polityki oświatowej ukierunkowanej na edukację włączającą.

Niniejszy dokument jest więc już trzecim z serii *Kluczowe zasady*. Podobnie jak poprzednie, opracowany został na podstawie rezultatów prac Agencji prowadzonych w ramach projektów tematycznych. Dotyczy on okresu po roku 2003, a w sposób szczególny skupia się na praktycznym zastosowaniu *Kluczowych zasad* w celu podniesienia jakości edukacji włączającej. W zamyśle ma on służyć władzom oświatowym oraz innym osobom pełniącym kierownicze funkcje w sektorze edukacji, dlatego też w pracach nad jego powstaniem uczestniczyli zarówno przedstawiciele wspomnianych władz jak i nauczyciele – praktycy. Zawiera on streszczenie najważniejszych zasad praktyki nauczania, które odgrywają zasadniczą rolę w zapewnieniu wysokiej jakości wsparcia dla uczniów ze zróżnicowanymi potrzebami uczęszczających do szkół ogólnodostępnych.

Należy mieć nadzieję, że zaprezentowane tu kluczowe zalecenia przyczynią się do dalszych postępów na drodze do ustanowienia bardziej włączających systemów edukacji w całej Europie.

